UNDOSH TOVUSHLAR TALAFFUZI VA IMLOSI

Meliqo‘ziyeva Shahzodaxon

Qo‘qon shahar 1-son texnikumi ona tili adabiyot fani o‘qituvchisi

AnnotatsiyaЖ Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi undosh tovushlarning talaffuzi va imlosi masalalari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan yoritiladi. Undosh tovushlar nutq jarayonida ma’no farqlash, so‘z shakllarini to‘g‘ri ifodalash va yozma nutq savodxonligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Maqolada jarangli va jarangsiz undoshlar, portlovchi, sirg‘aluvchi hamda sonor tovushlarning talaffuz xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, undoshlarning so‘z boshida, o‘rtasida va oxirida kelishiga ko‘ra yuzaga keladigan fonetik o‘zgarishlar, assimilatsiya va dissimilatsiya hodisalari izohlanadi. Imlo bilan bog‘liq murakkab holatlar, xususan, qo‘sh undoshlar yozilishi, talaffuz va yozuv o‘rtasidagi tafovutlar ham misollar asosida tushuntiriladi. Ta’lim jarayonida undosh tovushlarni to‘g‘ri o‘rgatish usullari va o‘quvchilarda orfoepik hamda orfografik ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari ona tili ta’limi sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: undosh tovushlar, talaffuz, imlo, fonetika, orfoepiya, orfografiya, jarangli undoshlar, jarangsiz undoshlar, assimilatsiya, dissimilatsiya.

O‘zbek tilida undosh tovushlar fonetik tizimning asosiy elementlaridan biridir. Undoshlar so‘zning ma’nosini farqlash, grammatik shakllarni aniqlash va nutqning ritmini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Fonetik nuqtai nazardan undoshlar jarangli va jarangsiz, shuningdek portlovchi, sirg‘aluvchi va sonor tovushlarga bo‘linadi. Jarangli undoshlar ovozli bo‘lib, talaffuzda tovush chiqarishda tovushning rezonans qismida shovqin hosil qiladi (masalan, [b], [d], [g]), jarangsizlar esa ovozsiz bo‘lib, shovqinsiz talaffuz qilinadi (masalan, [p], [t], [k]).[1]

Fonetik jihatdan undosh tovushlar so‘zning boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishiga ko‘ra turlicha o‘zgaradi. Masalan, qo‘sh undoshlar bir-biriga ta’sir qilib, talaffuzda assimilyatsiya yoki dissimilyatsiya hodisalarini yuzaga keltiradi. Assimilyatsiya jarayonida tovushlar bir-biriga yaqinlashadi, dissimilyatsiyada esa farqlashadi. Bu hodisalar nutq jarayonini yanada tabiiy va silliq qiladi.

Undoshlarning to‘g‘ri talaffuzi nutq madaniyati va ona tilini chuqur o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Masalan, o‘zbek tilida qattiq va yumshoq undoshlar talaffuzi farqlidir: [t] va [t’], [d] va [d’] tovushlarining o‘zaro talaffuzi ma’noni farqlashi mumkin. Shuningdek, so‘z oxiridagi tovushlar talaffuzi ko‘pincha o‘zgartiriladi, masalan, so‘z oxirida [g] tovushi [k] sifatida talaffuz qilinishi mumkin.[2]

Fonetik jihatdan undoshlarning o‘zgarishi quyidagi qoidalar bilan ifodalanadi:

Portlovchi undoshlar ([p], [t], [k], [q]) so‘z boshida aniq, kuchli talaffuz qilinadi.

Sirg‘aluvchi undoshlar ([s], [sh], [f], [h]) ohangni yumshatadi va nutq ritmini hosil qiladi.

Sonor undoshlar ([l], [m], [n], [r]) ovozli bo‘lib, so‘zning melodiyasini belgilaydi.

Bu qoidalarni bilish o‘quvchilarda nutqni silliq va tushunarli qilishga yordam beradi.

Imlo masalasi talaffuz bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, undosh tovushlarning yozma nutqda to‘g‘ri aks etishini ta’minlaydi. O‘zbek tilida imlo qoidalari undoshlarning qo‘sh undoshlar, tenglashgan undoshlar, va harakatli tovushlar bilan birlashgan hollarini tartibga soladi.

Masalan:

Qo‘sh undoshlar: “cs”, “шч” kabi birlashmalar talaffuzda silliq bo‘lishi kerak. Misol: “класс” – “klass”, “площадка” – “ploshadka”.[3]

Assimilyatsiya natijasida undoshlar talaffuzda o‘zgarishi mumkin: “белый” so‘zi talaffuzda “белий” shaklida eshitilishi mumkin.

Shuningdek, undoshlarning yozuvdagi xatoliklari nutq tushunarliligini pasaytiradi. Masalan, “китап” o‘rniga “ктап” yozilishi talaffuz va ma’noga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli, imlo qoidalarini to‘g‘ri o‘rgatish va amalda qo‘llash til madaniyati uchun zarurdir.

Ta’lim jarayonida undoshlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun turli metodik vositalar qo‘llaniladi:

Fonetik mashqlar: har bir undosh tovushni alohida talaffuz qilish, so‘z ichida va so‘z oxirida mashq qilish.

Minimal juftliklar bilan ishlash: ma’no farqlovchi tovushlarni o‘rgatish, masalan, [b] – [p], [d] – [t].[4]

Yozma mashqlar: talaffuzga mos ravishda undoshlarni to‘g‘ri yozish, qo‘sh undoshlarni ajratib ko‘rsatish.

Auditoriya va eshitish mashqlari: talabalar nutqini tinglab, talaffuz xatolarini aniqlash va tuzatish.

Shu metodlar yordamida o‘quvchilar nafaqat talaffuzni, balki yozma nutqni ham to‘g‘ri egallaydi. Bu, ayniqsa, ona tili fanini chuqur o‘rganuvchilar va lingvistik tadqiqotchilar uchun muhimdir.

Undoshlar bilan bog‘liq murakkabliklar ko‘pincha qo‘sh undoshlar va talaffuz-yozuv mos kelmasligida yuzaga keladi. Masalan: “шарф” so‘zidagi [r] va [f] tovushlari talaffuzda silliq bo‘lsa-da, yozuvda alohida belgilanadi. Shu kabi hollarda o‘quvchilarda undoshlarni to‘g‘ri ajratish ko‘nikmasi shakllantirilishi zarur.[5]

Bundan tashqari, undoshlar fonetik xususiyatlariga ko‘ra: jarangli, jarangsiz, portlovchi va sonor guruhlar sifatida tahlil qilinadi va yozma nutqda shu guruhlarni ajratish qoidalari qo‘llaniladi. Bu tilning fonetik va orfografik barqarorligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, undosh tovushlarning talaffuzi va imlosi o‘zbek tilining fonetik va orfografik tizimida muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotdan ko‘rinib turibdiki, undoshlarning to‘g‘ri talaffuzi so‘z ma’nosini aniq ifodalash va nutq madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, imlo qoidalariga rioya qilish yozma nutqni ravon va tushunarli qiladi. Maqolada undoshlarning jarangli va jarangsiz guruhlari, ular

o‘rtasidagi fonetik o‘zgarishlar va murakkab qo‘sh undoshlar misollar bilan tahlil qilindi. Olingan natijalar ona tilini o‘rgatishda o‘quvchilarda fonetik va orfografik ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim vosita sifatida qo‘llanilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Xasanov, B. (2018). O‘zbek tili fonetikasi va undosh tovushlar. Toshkent: Fan va texnologiya. – B. 45-78.

2. Qodirov, S. (2020). O‘zbek tilining orfoepik qoidalari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti. – B. 12-56.

3. Mirzaev, T. (2017). Undoshlar va ularning talaffuzi. Toshkent: «Sharq» Nashriyoti. – B. 33-70.

4. Yo‘ldoshev, A. (2019). Fonetik hodisalar va orfografiya masalalari. Toshkent: «O‘zbekiston» Nashriyoti. – B. 20-65.

5. Rustamov, N. (2021). O‘zbek tilida qo‘sh undoshlar va talaffuz xatoliklari. Toshkent: Akademnashr. – B. 14-50.